

ların bazı şahsiyetlerdeki farklı halleri olan üstü imiş gibi algılayıp onlara bir tür kutsiyet atfettiğini, zamanla ilâhî özelliklere sahip olduğuna inanır hale geldiğini ve insana saygıda aşırıya kaçıp şirke düşüğünü belirtir (*Hüccetullâhî'l-bâlîğa*, s. 127). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bazı müşriklerde iftiranın, bazılarında sapkınlığın öne çıktığına dikkat çekmiştir. Ona göre Ehl-i kitabın şirki sapkınlıktan çok iftira niteliği taşıırken diğerlerinin şirki iftiradan çok sapkınlığın eseridir. Birincisi saygısızlıktan, ikincisi cehaletten kaynaklanmaktadır. Her ikisi de tövbe edilmediği takdirde Allah tarafından affedilmeyecektir. Şirkleri cehaletten kaynaklanan kimselerin ilmi ve akf gelişmeyle şirkten vazgeçmeleri mümkün iken şirkleri saygısızlıktan kaynaklanan kişilerin ilmi arttıkça azgınlıklarının da artacağı ve iftiralarına devam edeceklerini ifade eder (*Hak Dini*, III, 1467-1468). İnsanların korku, şüphecilik, kibir, inat ve taklidin yanı sıra servet, makam ve şöhret gibi dünya nimetlerini hayatın tek amacı haline getirmeleri ve neticede şeytanın aldatıcı özendirmelerine kapılmaları da şirke düşmelerinin önemli sebepleri arasında yer alır (*İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 1875-1877).

İslâm âlimleri şirkle ilgili görüşlerini Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerle Hz. Peygamber'in hadislerine dayandırdığı için tefsir ve hadis literatürü iman ve küfür konularıyla bağlantılı olarak şirk hususunda vazgeçilmez kaynaklardır. Başta *Kütüb-i Sittet* olmak üzere hadis kaynaklarının özellikle iman ve tevhid bölümlerinde şirke dair rivayetlere yer verilmiştir. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren kaleme alınan akaid metinlerinde tevhid inancı ve büyük günah konuları çerçevesinde şirk de ele alınmıştır. Kelâm kaynaklarında ulûhiyyet ve sem'iyyât bahislerinin yanı sıra iman-küfür konularının işlendiği bölümlerde şirk meselesine değinilmiştir. Ayrıca "kitâbü'l-îmân" ve "kitâbü't-tevhid" türü eserlerde konu incelenmektedir. İbn Teymiyye'nin *Kâ'îdetün 'azîme fi'l-fark beyne 'ibâdâti ehli'l-İslâm ve'l-îmân ve 'ibâdâti ehli's-şirk ve'n-nifâk* (nşr. Süleyman b. Sâlih el-Gusn, Riyad 1411), Abdullah b. Abdurrahman Ebû Bâtın'ın *el-Beyânü'l-ezher fi'l-farkı beyne's-şirki'l-ekber ve's-şirki'l-aşgar* (nşr. Muhammed Reşid Rızâ, Kahire 1349), Yahyâ Şâmi'nin *eş-Şirkü'l-câhilî ve âlihetü'l-'Arabi'l-mâbüde kable'l-İslâm* (Beyrut 1986), Ahmed b. Muhammed el-Kudürî'nin *eş-Şirk*

ve mezâhiruh (Medine 1992), Zekeriyâ Abdürrezzâk el-Mısırî'nin *Ehemmiyyetü't-tevhid ve haçarü's-şirk* (Beyrut 1415/1994), Ebû Bekir Muhammed Zekeriyâ'nın *eş-Şirk fi'l-kadîm ve'l-hadîs* (Riyad 1421/2000), Mübârek b. Muhammed el-Milî'nin *Risâletü's-Şirk ve mezâhirihî* (Beyrut 2000) adlı eserleri şirk konusunu müstakil olarak ele almaktadır. Salih Gürdal'ın *Tevhid ve Şirk* (İstanbul 1983), Nâdim Macit'in *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum* (Konya 1992), Mehmed Alagaş'ın *20. Yüzyılda Tevhid ve Şirk* (İzmir 1995), Hamdi Kalyoncu'nun *Yeryüzü Tanrıları: Şirk Psikolojisi* de (İstanbul 2000) şirkle ilgili eserler arasında sayılabilir. Muhammed Bilgin, *Kur'an'a Göre Şirk ve Müşrikler* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1992, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Konuyla ilgili bazı makaleler de şöylece sıralanabilir: Ekrem Sarıçioğlu, "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler" (*İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 1 [1986], s. 26-32); Shabbir Akhtar, "Faust and the New Idolaters: Reflections on Shirk" (*Islam and Christian Muslim Relations*, I [1990], s. 252-260); Gerald R. Hawting, "Şirk and Idolatry in Monotheist Polemik" (*JOS*, XVII [1997], s. 107-126); Pavel Pavlovitch, "Early Origins of the Term Şirk: About an Equalitarian Conception During the Gâhiliyya" (*The Arabist*, sy. 21-22 [Budapest 1999], s. 3-13); Cihad Tunç, "Şirk ve Günah Problemi" (*Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 [2001], s. 29-35); Talip Türcan, "Klasik İslâm Hukuk Doktrininde Şirk Kavramının Algılanma Biçimi ve Hukukî Düzenlemelere Etkisi" (*İslâmî Araştırmalar Dergisi*, V/14 [2002], s. 17-34); Patricia Crone, "How did the Quranic Pagans Maka a Living?" (*BSOAS*, LXVIII [2005], s. 387-399).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "elh", "şnm", "vşn", "eñş" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "şrk" md.; a.mlf., *Miftâhu kü'nûzi's-sünne*, "şirk" md.; *Müsned*, I, 23, 24, 47, 55, 135; II, 69; IV, 403; V, 428; VI, 240; Buhârî, "İmân", 23, "Enbiyâ", 41, "Nüzûr ve'l-eymân", 19, "Cenâ'iz", 1; Müslim, "İmân", 152, 197; İbn Mâce, "İkâmet", 191; Ebû Dâvûd, "Fiten", 6; Tirmizî, "Nüzûr ve'l-eymân", 9; Nesâî, "Eymân ve'n-nüzûr", 4, "Cenâ'iz", 102; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), VI, 313; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 37-47, 219-222, 239-268, 521, 540; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'an* (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, V, 251-252; XII (nşr. Mustafa Yavuz), İstanbul 2008, s. 291-292; Bâkullânî, *et-Temhid* (Ebû Rîde), s. 61-63; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 156, 160; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, V, 9-15, 22-35; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 277-278; İbn Hazm, *el-Faşl*, III, 222; Zemahşerî, *el-*

Keşşâf (Kahire), IV, 164; Fahreddin er-Râzî, *Me-fâtihu'l-ğayb*, XI, 116; XIV, 222-224; XXV, 69; Takyyüddin İbn Teymiyye, *İktizâ'u's-sırâti'l-müş-takim* (nşr. Nâsir b. Abdülkerim el-Akl), Riyad 1404, II, 703-704; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id* (nşr. M. Adnân Derviş), Beyrut 1411/1991, s. 179-180; a.mlf., *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, IV, 39-42; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-bâlîğa* (nşr. Seyyid Sâbık), Kahire, ts. (Dârü'l-kütübî'l-hadîse), s. 127-131; Muhammed b. Abdülvehhâb, *Kitâbü't-Tevhid*, Medine 1413, tür.yer.; İzmiri, *Yeni İlm-i Kelâm*, II, 102-103; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1467-1468; A. Jeffery, "Angel", *DB²*, s. 32-33; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 50-61, 706-724; Ahmed Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, İstanbul 1982, s. 60-62; a.mlf., "Şirk", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1875-1877; O. Barfield, *Saving the Appearances: A Study in Idolatry*, Middletown 1988, s. 110-111; Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 2002, s. 90-110; Salime L. Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul 2008, s. 76-85; L. Jacobs, "God", *20th Century Jewish Religious Thought* (ed. A. A. Cohen – P. Mendes-Flohr), Philadelphia 2009, s. 291-298; Y. Leibowitz, "Idolatry", a.e., s. 445-449; D. Gimaret, "Şirk", *EI²* (İng.), IX, 484-486; M. A. Hoonhout, "God", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, VI, 270-280; R. L. Richard – J. Hill, "Trinity, Holy", a.e., XIV, 189-201; A. E. Garvie, "Polytheism", *ERE*, X, 112-114; A. Coudert, "Angels", *ER*, I, 282-283; W. Stephens, "Demos: An Overview", *Encyclopedia of Religion* (ed. L. Jones), Detroit 2005, IV, 2275-2282; J. Rise, "Idolatry", a.e., VII, 4356-4365; T. M. Ludwig, "Monotheism", a.e., IX, 6156-6158; R. J. Zwi Werblowsky, "Polytheism", a.e., XI, 7315-7319; M. H. Vogel, "Monotheism", *Encyclopedia Judaica*, Detroit 2007, XIV, 448-450.

 MUSTAFA SİNANOĞLU

ŞİRKET (الشركة)

Kazanç ortaklığı yanında müşterek mülkiyeti ifade eden fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeye katılmak, onda pay sahibi olmak" anlamındaki **şirket** (**şerike**, **şirke**, **şerke**) terim olarak iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını ifade eder (mezheplere göre farklılık taşıyan tanımlar için bk. Vehbe ez-Zühaylî, IV, 792-793). Kur'an-ı Kerim'de özellikle "Allah'a ortak koşma" mânasında aynı kökten türeyen kelimeler sıkça kullanılmakla birlikte (bk. **ŞİRK**) şirket kelimesi yer almaz; bir âyette "şürekâ" (ortaklar) (ez-Zümer 39/29), başka bir âyette "huletâ" (ortaklık amacıyla hayvanlarını bir araya getirenler) (Sâd 38/24) kelimeleri geçer. Hadislerde şirket "mal ortaklığı" anlamında kullanılırken aynı kök-

ten türeyen kelimelere mal ve iş ortaklığı bağlamında sıkça rastlanır (meselâ bk. Buhârî, “Hârs”, 8, “Şeriket”, 5, 14; Müslim, “Müsâkât”, 134, 135; ayrıca bk. Wensinck, *el-Mu’cem*, “şrk” md.). Fıkıh eserlerinde şirket genellikle şeriketü'l-mülk ve şeriketü'l-akd diye ikiye ayrılmakla birlikte fikhî ve örfî kullanımda şirket kelimesiyle kastedilen akid şirketleridir. İbâha şirketiyse toplumun ortak yararına bırakılmış kamu malları ve kamu irtifak hakları üzerinde insanların sahip olduğu kullanma ve yararlanma hakkını veya bu konudaki fırsat eşitliğini ifade eder.

Mülk Şirketi. İki veya daha çok kişinin bir şeye birlikte mâlik olmasıdır. Bu ortaklığa “şirketü'l-emlâk” de denilir. Birbirinden ayrılması imkânsız ya da zor olacak derecede iç içe girmiş şeyler de “bir şey” sayılır. Mülk şirketinin ayn üzerinde sabit olabileceğinde görüş ayrılığı bulunmazken deyn üzerinde sabit olup olmayacağı hususu tartışmalıdır. Deyn şirketini kabul edenlere göre bu, bir kişinin hissedar olan iki veya daha fazla kişiye borçlanması durumunda ortaya çıkar. Meselâ müşterek mülkiyete konu bir evin her bir hissesi için ayrı fiyat belirtilmeden tek akidle satılması durumunda deyn şirketi söz konusudur ve çoğunluğa göre alıcının bu alacakla ilgili olarak hissedarlardan birine yaptığı ödeme bütün hissedarlara yapılmış sayılır, diğer hissedarlar paylarına düşen miktarı o hissedardan alırlar. Deyn şirketini kabul etmeyen İbn Teymiyye ve bazı Hanbelî fakihlerine göre bu ortak, yapılan ödemenin kendi alacağına tekabül eden kısmına el koyabilir. Öte yandan milk şirketi meydana geliş biçimi yönünden ihtiyarî ve zorunlu kısımlarına ayrılır. Birincisi hissedarların kendi iradeleriyle kurdukları, ikincisi hissedarların iradesi dışında oluşan şirkettir. Meselâ birden fazla kimseye miras, vasiyet gibi bir yolla mal intikal etmesi veya iki kişiye ait un vb. nesnelere ayrırt edilmesi mümkün olmayacak tarzda birbirine karışması durumunda zorunlu şirket meydana gelir. Mülk şirketinde paydaşlardan birinin ölümüyle şirket sona ermez; yerine vârisleri geçer ve şirket önceki haliyle devam eder (Ali Haydar, III, 648; ayrıca bk. MÜLKİYET). Mülk şirketinde paydaşlar diğer paydaşların hissesine nisbetle üçüncü kişi durumunda olduğundan onların hissesiyle ilgili akid yapma yetkisine sahip değildir. Böyle bir hisse diğerleri nezdinde vefâ konumundadır (*Mecelle*, md. 1087). Dolayısıyla diğer paydaşların izni bulunmadan müşterek malın kullanılması câiz olmayıp aksine davranış tazmini gerektirir.

Ancak bir paydaşın gaip olması durumunda mala zarar vermeyecek şekilde ondan faydalanılabilir. Hanefî ve Mâlikîler'e göre müşterek mal tamire, hayvanların beslenmesi gibi masraflara ihtiyaç duyar ve paydaşların bir kısmı bu masrafa katılmayı reddederse malın bölünmeye elverişli olup olmadığına bakılır; elverişliyse mal bölünür, değilse bütün paydaşlar masraflara katılmaya zorlanır. Şâfiî ve Hanbelîler de müşterek mülkiyete konu hayvan için yapılacak zorunlu harcamalarda bu görüşte olmakla birlikte diğer mallarda paydaşların zorlanacağı ve zorlanmayacağı yönünde iki görüş vardır: Şâfiî fakihlerinin bir kısmı bu konuda hâkime takdir yetkisi tanınması gerektiği kanaatindedir. Paydaşlardan biri diğerlerinin haberi olmadan müşterek mal için harcama yaparsa Hanefîler'e göre malın bölünebilirliğine bakılır; bölünmeye elverişliyse diğerlerine rücu eder, değilse -harcamayı malın telif olması veya zarar görmesi endişesinden dolayı yapması durumu hariç- rücu edemez. Mâlikîler'in görüşü buna yakındır. Şâfiîler'e göre rücu edebilmesi için diğer paydaşların izni veya hâkimin kararı gerekir. Hanbelîler buna hâkimin paydaşları harcamaya katılmaya zorlayacağı durumları da ilâve eder. Mülk şirketinde müşterek sağlanan ürün paydaşlar arasında hisseleri oranında paylaştırılacağı gibi (*Mecelle*, md. 1073) bu malda meydana gelen hasarlar da paydaşlarca hisseleri oranında üstlenilir (*Mecelle*, md. 1060). Paydaş müşterek maldaki payını diğer paydaşlardan izin almadan satabilir; buna karşılık kira, rehin ve hibe gibi akidlere konu yapmasına özellikle Hanefîler olumlu bakmamıştır (bk. MÜŞÂ').

Akid Şirketi. İki veya daha fazla kimse için sermaye, emek ya da kredi imkânlarını belirli ölçüler içinde birleştirmek ve meydana gelecek kârı paylaşmak üzere anlaşmaları suretiyle oluşan ortaklığı ifade eder (*Mecelle*, md. 1329, 1332). Ancak fıkıh terminolojisinde şirket kavramı teknik olarak ortaklık gayeli akidlerin hepsini kapsamayıp ortakların sermaye, pay ve haklarının aynı çeşit olduğu ortaklıkları ifade ettiğinden, böyle olmayan ortaklıklar fıkıh eserlerinin “kitâbü's-şirke” başlığı altında değil kendi isimleriyle açılan başlıklar altında ele alınmaktadır (aş. bk.).

Kur'an ve Sünnet'te ticarî hayatla ilgili genel ilkeler getirilmiş olmakla birlikte ticarî ve hukukî ilişkilerin şekli, boyutu ve konusu toplumların şartları ve ihtiyaçlarına bağlı şekilde değişkenlik göstereceğinden bu konuda ayrıntılı hükümlere çok az yer verilmiştir. Akidlerin ve hukukî işlem-

lerin açıklık, dürüstlük, karşılıklı rıza ve hakkaniyete dayanması, faizden, aldatmadan, beklenmedik risk ve aldanmadan uzak olması gibi ilk planda ahlâkî karakter taşıyan ilkeler, müslüman toplumlarda zamanla gelişen şirketler hukukuna da temel teşkil etmiştir. İslâm hukuk ekollerinin gelişim sürecine paralel biçimde bu temel üzerinde şirketler hukukuyla ilgili ayrıntılı bir hukuk doktrini meydana gelmiş ve literatürde “şirket” gibi genel veya “mudârebe, müsâkât, müzâraa” gibi özel başlıklar altında ele alınmıştır (*İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşamın Ansiklopedisi*, IV, 1877-1878). Genelde ortaklık yapmanın meşruiyeti Kur'an, sünnet, icmâ ve akıl delillerine dayandırılmıştır. “İman edip iyi işler yapanlar müstesna ortakların çoğu birbirinin hakkına tecavüz eder” âyeti (Sâd 38/24) ve, “Allah buyurdu ki: Biri diğerine hıyanet etmediği sürece iki ortağın üçüncüsü benim, fakat hıyanet edildiği anda aralarından çıkarım” hadisi (Ebû Dâvûd, “Büyü", 26) yanında Hz. Peygamber'in bizzat ortaklık yapması (Hâkim, II, 61) ve sahâbenin yaptığı ortaklıkları câiz olmayan unsurlar içermemesi şartıyla onaylanması (Buhârî, “Şeriket”, 10) konuyla ilgili naklî deliller arasında sayılır. Öte yandan başlangıçtan itibaren insanların ortaklık kurmasına fakihlerce itiraz edilmemesi bu konuda icmâ bulunduğunu gösterir. Akıl delili açısından ise ortaklık yapmanın malın nemâlanmasının bir yolu olduğu ve insanların buna ihtiyacının bulunduğu gerçeği herkesçe kabul edilebilir niteliktedir.

Yaygınlık kazanan ve *Mecelle*'de benimsenen bir ayırma göre akid şirketleri, ortaklar arasındaki hak ve yetki dengesi bakımından mufâvada ve inan olmak üzere ikiye, şirketin dayandığı ana unsur bakımından emvâl, ebdân (a'mâl) ve vücûh şeklinde üçe ayrılır. Emvâl ana unsuru itibarıyla sermayeye, ebdân emeğe, vücûh ticarî itibara dayalı ortaklık demektir. Bu üçlü ayırım ve emvâl adlandırması Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Alâeddin es-Semerkanî ve Kâsânî gibi Hanefî hukukçularının ve bazı Mâlikî fakihlerinin tercihidir. Her bir şirket türü kendi içinde mufâvada ve inan diye iki tipte kurulabileceğinden sonuçta altı tür şirketten söz edilebilir. Zeydîler'in taksimi de Hanefîler'deki gibidir. Ancak inan-mufâvada ayırımı özellikle emvâl şirketini yakından ilgilendirdiği için Hanefî fakihlerinin çoğunluğu akid şirketlerini mufâvada, inan, ebdân ve vücûh şeklinde dörde ayırmıştır. Şâfiîler genelde bu ayırımı benimsemiş, Mâlikî ve Hanbelîler bunlara mudârebeyi de eklemiştir.

Naslarda konuya ilişkin özel düzenlemelerin sınırlı olması sebebiyle daha çok genel ilkelere göre ve uygulamanın etkisi altında gelişen fıkıh doktrinlerinde bunların tamamının meşrû sayılıp sayılmaması ve meşruiyeti kabul edilenlere bağlanacak hükümler bakımından farklı yaklaşımlara sahip olunmuştur. Ortaklarının sermaye, kâr payı ve zarara katılımında eşitlik, tasarruf ehliyetinde denklik şartının aranmadığı şirket tiplerini ifade eden inan şirketinin câiz olduğu hususunda görüş birliği vardır. Ortakların sermaye, kâr-zarar paylaşımı, tasarruf ehliyeti, yetki ve sorumluluk bakımından eşit olmaları esasına dayalı şirket türü olan mufâvada şirketinin cevazı ise tartışmalıdır. Bu ayırım içinde emvâl şirketi, iki ve daha fazla kişinin elde edeceği kârı belli oranda bölüşmek üzere sermayelerini birleştirerek kurduğu ticarî ortaklık türünü ifade eder. Emvâl şirketinin inan türünün cevazında tartışma yoktur. "İki veya daha fazla kişinin belli bir iş yapmak amacıyla kurdukları iş gücü ortaklığı" demek olan ebdân ortaklığı; Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre câizdir; Şâfiîler'e göre ise câiz değildir. Ortakların sermayesiz, sadece kredileriyle, meselâ ödünç para kullanarak yahut vadeli mal alıp satmak suretiyle kâr etmek ve bunu paylaşmak üzere kurdukları kredi ve itibar ortaklığı olan vücûh şirketi ise Hanefî ve Hanbelîler'e göre câizdir; Şâfiî ve Mâlikîler'e göre ise câiz değildir (bu şirket türlerinde akdin sıhhatini etkileyen durumlar ve hükümleri için bk. **EBDÂN; EMVÂL; İNAN; MUFÂVADA; VÜCÛH**). Bu şirket türlerine konusu ve hükümleri itibarıyla kısmen farklılık gösteren mudârebe, müzâraa, müsâkât gibi ortaklık türleri de eklenebilir. Bunlardan ilki bir tarafın sermaye, diğerinin emekle katıldığı ve kârı belli bir oran üzerinden paylaşmak üzere anlaşmış emek-sermaye şirkettir. İkincisi bir tarafın arazi, diğer tarafın emekle katıldığı ve çıkacak ürünü belli oranda paylaşmak için kurduğu ortaklık türüdür. Üçüncüsü de bağ bahçe sahibiyle buraya bakacak emek sahibi arasında yapılan ve elde edilecek ürünü belli bir oran üzerinden paylaşmaya dayanan ortaklıktır. Boş bir arazi sahibinin bir kişiyle bu arazisine ağaç dikip yetiştirmesini ve ürünü paylaşmayı konu alan anlaşma (mugârese) yapması da câiz görülür.

Farklı türdeki şirketlere cevaz verenlerin gerekçesi bunları yasaklayan bir delilin bulunmaması (berâet-i asliyye), bu tür şirketlere ihtiyaç duyulması ve bunların fıkıh kurallarına aykırı gibi görünen kısım-

larının düzeltilmesinin mümkün görülmesidir. İslâm hukukunda isimsiz akid anlayışı hâkim olduğundan belli ilkelere uymak ve temel yasakları ihlâl etmemek kaydıyla insanların her tür ticarî faaliyete girişmesi, farklı yapıya ve işleve sahip ortaklıklar kurması tabii karşılanmış, hatta teşvik edilmiştir. Ancak burada ortakların şirkete katılma payı ve şekillerinin, şirketteki hak ve görevlerinin anlaşmazlığa yol açmayacak biçimde açık olması, aldatma ve haksızlığa meydan verilmemesi, kârın belli oranlarla bölüşülmesi ve bölüşüm esaslarının önceden açıkça belirlenmesi, akdin ve şirketin gayri meşrû faaliyetleri, haram kazancı konu edinmemesi, faiz ve beklenmedik risk içermemesi gibi İslâm borçlar ve ticaret hukukunun genel esasları üzerinde önemle durulmuştur. Şirketler hukukuyla ilgili olarak İslâm hukuk literatüründe yer alan kayıt ve şartlar da bu amaçla yönelik tedbirler ve düzenlemeler niteliğindedir (*İslâm'da İnanç, İbadet ve Gün-lük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 1879).

Batı hukuk tarihinde âdi borç-ticarî borç ayırımından sonra tâcir vasıflı özel / tüzel kişilerin ticarî mahiyet arzeden hukukî işlemleri ayrı bir hukuk dalı olarak ticaret hukuku kurallarına göre düzenlenmeye başlanınca şirketler de âdi şirket ve ticarî şirket diye ikiye ayrılmıştır. Günümüzde âdi ve ticarî şirketlerin yanında bir de özel kanunlarla düzenlenen şirketler vardır. Bu ayırıma göre âdi şirketler borçlar hukukunun, ticarî şirketler ticaret hukukunun konusudur. Fıkıh literatüründe âdi borç-ticarî borç, âdi şirket-ticarî şirket ve borçlar hukuku-ticaret hukuku şeklinde bir ayırım olmadığından bütün şirket türleri fıkıhın genel akid sistematığı çerçevesinde değerlendirilir. Şirket akdi hakkında rükün ve şartlar, butlân veya fesat gibi genel hususlarda model akid şeklinde bey' akdi hükümleri geçerli sayılmakla birlikte emanet akidleri türünden ve lâzım olmayan bir akid vasfı taşıması yönüyle şirket satım sözleşmesinden ayrılır. Klasik fıkıh birikiminin şirketler hukukuyla ilgili kısmı Batı hukukundaki ayırıma göre ticarî olmayan şirketleri ilgilendirmektedir. Özellikle sınırlı sorumluluk ve tüzel kişilik açısından incelendiğinde fıkıhta ele alınan şirketlerin ticarî şirket mahiyetinde olmadığı açıktır. Şirketin tüzel kişiliğinin bulunmaması, dayandığı akdin bağlayıcı sayılmaması ve ortaklardan birinin ölmesi durumunda şirketin kendiliğinden sona ereceğinin kabul edilmesi, fıkıhta öngörülen şirketlerin uzun ömürlü olamayacağını ve uzun vadeli büyük ticarî ve sınaî yatırımlara elverişli bu-

lunmayacağını düşündüğünden çağdaş fıkıh çalışmalarının birçoğunda özellikle şirketin tüzel kişiliğe sahip olması meselesi üzerinde durulmaktadır. Bazı yazarlarca şirketin tüzel kişiliğe sahip olmasının fikhî esaslara aykırı bulunmadığı ifade edilmekle birlikte -mufâvada tipi ortaklıklarda şirket adına borçlanma yapılabilmesinin bu açıdan önem arzemesine dikkat çekilmesi dışında- bu konudaki değerlendirmelerin yeterince temellendirilebildiğini söylemek kolay değildir (meselâ bk. Ali el-Haffî, s. 22-27; Abdülazîz İzzet el-Hayyât, I, 208-246; Ahmed Mahmûd el-Hûlî, s. 119-136; Köse, *İslâm Hukuku Açısından Hükmi Şahsiyet*, s. 170-178). Bazı çalışmalarda inan tipi şirkette ortakların (Ansay, s. 178; Poroy v.dğr., s. 11), bazılarında mudârebe ortaklığında mudârib ortağın (Çiller – Çizakça, s. 7) sorumluluğunun sınırlı sorumluluk olduğu belirtilmekteyse de bu ortaklıklardaki sorumluluk sınırlamasının günümüzdeki anlamda sınırlı sorumluluğu ifade etmediği belirtilmelidir. Yine özellikle inan şirketinde ortakların sorumluluklarıyla ilgili hükümlerin bugün ticarî şirketlerde görüldüğü şekilde bir sınırlı sorumluluk anlayışının kabulüne bilimsel temel teşkil edebileceğine dikkat çeken çağdaş fıkıh çalışmaları değerlendirilirken (meselâ bk. Ali el-Haffî, s. 96-97; Vehbe ez-Zühaylî, IV, 875-883; Abdülazîz İzzet el-Hayyât, II, 113-118) günümüz ticaret hukukundaki ticarî şirketlerin iflâs ve tasfiyesine ilişkin esaslarının, ödenmemiş borç kavramının kabulü açısından İslâmî anlayışla bağdaştırılmasındaki zorluk dikkatten uzak tutulmamalıdır. Ancak İslâm hukuk doktrininde ticaret hukukunun ayrı bir yer tutmamasından hareketle sermaye birikimine ve köklü yatırımların yapılmasına imkân verecek ve neticede toplumların ekonomik gelişimine katkı sağlayabilecek âdi şirket dışında şirket çeşitlerinin geliştirilemeyeceği sonucuna ulaşmak isabetli olmaz. Nitekim günümüz İsviçre'sinde ayrıca bir ticaret hukuku bulunmadığı halde borçlar hukuku kuralları ticarî şirketleri de düzenleyecek ve ticaret hukukuna gerek bırakmayacak ölçüde geliştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-Arab*, "şrk" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 1026-1027; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Aşl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, V, 43; Şâfiî, *el-Üm* (nşr. M. Zühri en-Neccâr), Beyrut 1393, III, 231-232; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 61; Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 151-219; Kâsânî, *Bedâ'îc*, VI, 56-79; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire 1401/1981, II, 223-227; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Mugni*, Beyrut 1405, V, 3 vd.; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî,

el-İhtiyâr li-ta'li'i'l-Muhtâr (nşr. Mahmûd Ebû Da-kika), Kahire 1370/1951, III, 11-18; Osman b. Ali ez-Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, III, 312-324; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III, 173, 201-203; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 152-199; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 179-202; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, V, 2-14; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), IV, 298-337; *Mecelle*, md. 1045-1403; Ali Haydar, *Düerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, III, 218-713; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Huku-ku*, Ankara 1958, s. 176-179; Reha Poroy v.dğr., *Ortaklıklar Hukuku*, İstanbul 1972, s. 11; Ali el-Hafîf, *eş-Şerikât fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, [baskı yeri ve tarihi yok], tür.yer.; İsmail Büyüklebi, *İslam Hukukunda İnân Şirketi ve Nevileri* (doktora tezi, 1981), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, tür.yer.; İbrahim Fâdil ed-Debû, *Şirketü'l-inân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Amman 1403/1983, tür.yer.; Bilmen, *Kamus*², VII, 63-101; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletüh*, Dimaşk 1405/1985, IV, 792-842, 875-883; Abdülazîz İzzet el-Hayyât, *eş-Şerikât fi's-ser'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1408/1987-88, I-II, tür.yer.; Tansu Çiller – Murat Çizakça, *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri*, İstanbul 1989, s. 7; Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Ankara 1996, s. 637; M. Revvâs Kal'acı, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-müeyyese*, Beyrut 1421/2000, II, 1137-1151; Ahmed Mahmûd el-Hüfî, *Nażariyyetü's-şahşiyetü'l-i'tibâriyye*, Kahire 2003, s. 119-136; Murtaza Köse, *İslam Hukukunda Anonim Ortaklıklar*, İstanbul 2006, s. 103 vd.; a.m.f., *İslam Hukuku Açısından Hükmî Şahsiyet*, İstanbul 2009, s. 170-178; "Şerike", *Mv.F.*, XXVI, 20-33; "Şirketü'l-akd", a.e., XXVI, 33-92; Ali Bardakoğlu, "Şirket", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1877-1879.

BEŞİR GÖZÜBENLİ

ŞİRKET-i HAYRİYYE

(شركة خيريه)

Boğaziçi'nde
yolcu taşımak amacıyla kurulan
ilk yerli anonim şirket.

İstanbul'da Boğaziçi'nde bir taşıma şirketi kurma fikri Keçecizâde Fuad Paşa ile Ahmed Cevdet Paşa'dan gelmiştir. Şirketin kuruluş amacı, "Avrupa'ca büyük servet ve mamuriyeti mücbib olan ve anonim

Şirket-i Hayriyye müdürlerinden Hüseyn Hâki Efendi

Şirket-i Hayriyye'ye ait bilet ve jetonlar

denilen şirket-i 'tibâriyyeler" hakkında bir örnek göstermek ve Boğaziçi'nde oturanların şehre geliş gidişlerini kolaylaştırmak olarak açıklanmıştır. Şirketin kurulmasıyla ilgili lâyiha Sultan Abdülmecid tarafından onaylandıktan sonra (*Takvîm-i Vekâyi'*, nr. 436, 10 Muharrem 1267, s. 1-2) çıkarılan fermanla, İstanbul ile Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli kısıyında inşa edilecek iskeleler arasında vapur işletme imtiyaz ve tekeli yirmi beş yıl süreyle Şirket-i Hayriyye'ye verilmiş, Haliç bu imtiyaza dahil edilmemiştir. Aslında bu girişimden önce Boğaziçi'nde oturan devlet memurları için Tersâne-i Âmire vapurlarından biri tahsis edilmişti; ancak sabah ve akşam yapılan bu seferler ihtiyacı karşılamaktan uzaktı (*Takvîm-i Vekâyi'*, nr. 443, 24 Rebülâhir 1267, s. 1, nr. 445; 29 Cemâziyelevvel 1267, s. 3).

Başlangıçta 45.000 lira olarak belirlenen şirketin sermayesi her biri 30 lira değerinde 1500 hisse senedine bölündü. Fakat daha sonra bu sermayenin şirketin yapması öngörülen faaliyetlere yetmeyeceği anlaşılınca 500 hisse senedi daha çıkarıldı. Sultan Abdülmecid, annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan, vükelâ, memur ve sermayedarlar 7 Aralık 1850 tarihi itibarıyla 830 hisse senedi satın almış bulunuyordu (*Ceride-i Havâdis*, nr. 509, 2 Safer 1267, s. 2). Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi, hisse senetlerinden satın almaları için Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın memurlarla sermaye sahiplerini teşvik ettiğini ve çoğunun Reşid Paşa'nın hatırı için senet aldığını belirtmektedir. Özellikle memurlar hisse senedi alabilmek için sarraf ve bankerlere borçlanmıştı.

Osmanlı kamuoyu anonim şirket tarzına alışık olmadığından ilk dönemlerde şirketin idare biçiminin tesbitinde bazı sorunlar çıktı. Şirketin idaresi geçici olarak Mösyo Lafonten adlı bir kişiye ihale edildi; ancak birkaç ay sonra senelik 10.500 lira bedel karşılığında altı yıl süreyle Antuvan Kalcıyan ve Agop Bilezikçıyan'a iltizama verildi (10 Rebülevvel 1268 / 3 Ocak 1852). İngiltere'den getirtilen yandan çarklı dört vapur 1852 yılının ilkbaharından itibaren Boğaziçi'nde sefere başladı (*Takvîm-i Vekâyi'*, nr. 465, 22 Cemâziyelevvel 1268, s. 2). İşletmeyi alanların, sürelerinin dolmasını beklemeden 27 Haziran 1854'te işi bırakmaları üzerine Ali Hilmi Efendi'nin başkanlığında şirketin ilk idare meclisi oluşturuldu. 1866 Ağustosunun ortalarından itibaren 1895'e kadar müdürlük yapan ve 1875'te bir ara azledilirse de işlerin kötüye gitmesi üzerine tekrar göreve getirilen Hüseyin Hâki Efendi'nin zamanı şirketin en parlak dönemlerinden biridir. Bu dönemde vapur sayısı on altıdan kırk altıya çıkarıldığı gibi Hüseyin Hâki'nin çizmelerini İngiliz mühendislerine yaptırdığı Suhûlet isimli ilk araba vapuru 1870'te hizmete girdi. Birinci seferini Kabataş-Üsküdar arasında yapan Suhûlet'in ilk yükü top arabalarıydı. 1900 yılından itibaren uskurlu vapurlara geçilmesi kararlaştırıldı.

Bahçekapı'daki Nâfia Hanı'nda bulunan şirketin idarehanesi buranın yeterli gelmemesi üzerine Galata'da Mehmed Ali Paşa Hanı'na nakledildi. Bundan sonra Galata'da Tuzlayıcı Hanı'nı, eski balıkhane binasını ve Sirkeci'de Kosova Hanı'nı idare merkezi olarak kullanan şirket, 1911'de Galata'da Fermeneçiler sokağında kendi

Şirket-i Hayriyye'nin ilk hisse senedi (BA, Y.PRK.TNF, 1/9)

